

PROTOIDE. ŠAKNIS *leh₃u – "LIETIS, TEKĖTI ..." BALŲ
KALBOSE (LIET. LIŪTIS IR LIETŪS)

Liūtis/liūtis "ilgas ir gausus lietus, lietingas laikas" ir *pa-liūtis, pa-liūtė* "ilgas lietus, lietingas laikas" yra aukštaičių tarmių žodžiai (LKŽ VII 630, IX 268), pirmasis kartu su savo vediniu *liūtingas* "gausus liūčių, lietingas" patekęs jau į pirmąjį lietuvių kalbos žodyną¹. Ne sykį bandyta ieškoti *liūtis/liūtis* giminaičių, vienaip ar kitaip aiškinti ir jo atsiradimą. Kaip anachronizmą, atspindėtą, deja, M. Fasmerio žodyne² ir "Slavų kalbų etimologijos žodyne"³, reikia vertinti A. Brücknerio nuomonę, kad *liūtis* esąs pasiskolintas iš rytų slavų kalbų⁴. Baltar. *люты*, ukr. *лютий* ir rus. *лютой* "siulingas, žiaurus, kraugeriškas, baisingas, plėšrus, nuožmus, niršus, tūžmingas..." vartojami kalbant apie didelį šaltį, sniegą, plg. baltar. *люты* "didelis, baisus (šaltis); vasaris (mėnuo)", ukr. *лютий* "didelis šaltis, speigas", rus. *лютой* "su stipriu vėju šalčių metu (apie sniegą)"⁵. Tarp šių ir lietuviškųjų žodžių; kaip matyti, yra žiojėjantis reikšmių skirtumas. Be to, lietuvių kalbos slavizmų vyraujanti intonacija yra tvirtagalė, o šie lietuvių kalbos žodžiai turi tvirtapradeę, plg. dar *liūtas* "liūtingas, lietingas". Skolinimą pripažįstant, sunku būtų paaiškinti priešdėlines formas *pa-liūtis, pa-liūtė*.

Daugumas priešdėlio *pa-* vedinių žymi vietą, esančią palei tą daiktą arba po tuo daiktu, kuris pasakytas pagrindiniu žodžiu [pvz., *pa-liūnė* "vieta prie liūno...": *liūnas*]; gali jie žymėti ir laiką [pvz. *pa-rytys: rytas*] ir kt. Nė vienas iš šių ir kitų⁶ darybos ir vartojimo atvejų *pa-liūtis, pa-liūtė* netinka. Jų struktūra daugiau primena veiksmažodinius vedinius [plg. pvz. *pa-lietė: lieti (-ja, lėja)*, žr. žemiau].

Šios aplinkybės rodytų, kad kalbami žodžiai nėra skoliniai. Todėl P. Skardžiaus ir E. Fraenkeliio teisingai pabrėžta, kad *liūtis* ir *pa-liūtis* gali būti savi, baltiški žodžiai, kuriuos P. Skardzius sulygino su *lietūs, lytūs*⁷ ir E. Fraenkeliis priskyre *liūnas* "linkstanti samanų pluta

¹ Pirmasis lietuvių kalbos žodynas. V., 1979. P. 210. Lenkų rašybos pavyzdžiu pateikti *lutis, lutingas* buvo neteisingai suprasti kaip turintys veliarizuotą *l*, kuris iš tikrųjų K. Sirvydo žymimas *l*.

² Ф а с м е р М. II (1986). С. 547.

³ ЭССЯ, 15 (1988). С. 235.

⁴ В r ü c k n e r А. Die slavischen Fremdwörter im Litauischen. Weimar, 1877. P. 105.

⁵ Diskusija dėl sl. **l'uts* ir ypač dėl žodžių junginio *лютой зверь* žr. С у м н и к о в а Т. А. О словосочетании *лютой зверь* в некоторых памятниках восточнославянской письменности. – Балто-славянские исследования 1984. М., 1986. С. 59–76; И в а н о в Вяч. Вс. К проблеме "лютого зверя". – Там же, с. 79; Т о п о р о в В. Н. Вокруг "лютого зверя". – Балто-славянские исследования 1986. М., 1988. С. 249–258.

⁶ Lietuvių kalbos gramatika. V., 1965. P. 424–426.

⁷ S k a r d ž i u s P. Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen. – K., 1931. P. 17. Plg. jo Lietuvių kalbos

pelkėje...; klampynė, marmalynė” arba *liutynas* ”purvynas, liūgynas” šakniai⁸. Dar anksčiau E. Bernekeris *liūtis* ir sl. * *l'uts(ji)* ”siutingas, žiaurus, baisus etc.” laikė vienašakiniais⁹, kas dėl minėto didelio reikšmių skirtumo vargu ar galima. E. Fraenkeli sugretinimą tuo tarpu nuošaly palikus, – tam reikalingas specialus straipsnis, – verta panagrinėti P. Skardžiaus siejimą, kurį daro patrauklų lyginamų žodžių semantikos artimumas, dar plg. pvz. *pa-kietė* ”ilgai trunkantis lietus, paliūtė, lietingi orai”, bendrašakni su *lietūs, lytūs* ir tolygios reikšmės su *pa-liūtė, pa-liūtis, liūtis*. Bet kiek šiuos žodžius jungia jų reikšmės, tiek juos fonetika skiria, į ką jau E. Fraenkelis dėmesį atkreipė sakydamas: ”Jedoch kann aus lautlichen Gründen *liūtis* nicht ... mit *lietūs, lytūs* ”Regen” zusammenhängen”¹⁰.

Žodis *lietūs* (ir *lytūs*) turi priesagą *-tu*¹¹; analogija pvz. *kliūtis* (: *kliūti*), *lūztis* (: *lūžti*), *pjūtis, pa-pjūtis* [: (*pa-*)-*pjūti*] eidami, *liūtis, pa-liūtis* išskirti galime priesagą *-ti*. Likusių šakninių morfemų *lie- < *lei-* ir (*pa-*) *liū-* suvesti į vieną praformą fonetiškai negalima. Čia jau reikia iš karto pabrėžti, kad taip yra pro baltų kalbų istorijos prizmę žiūrint. Protoide perspektyva iš esmės pakeičia dalykų būklę. Mat baltiška šaknies struktūra ir ide. šaknies struktūra skiriasi: kas baltų kalbų istorijoje yra šaknis, protoide. plotme daugeliu atvejų yra veiksmožodinis kamienas, turintis tam tikrus darybinius formantus. Lemiamą vaidmenį čia vaidina seniausios ide. kalbos – hetitų – duomenys, – kalbos, kurios tekstai siekia XVIII a. pr. Kr. Hetitų kalbos, kuri jau keletas dešimtmečių intensyviai tyrinėjama, duomenys leidžia atstatyti (proto)ide. liejimo-pylimo veiksmožodį, kurio kontekste ne tik paaiškėja ligi šiol buvęs neaiškus formalus lot. *lavō* ”plaunu, mazgoju, maudau” ir gr. *λούω* ”maudyti, (kūną) mazgoti” ryšys¹², dėl šaknies vokalizmo mįslinga lotynų kalbos perfekto forma *lāvī*, bet yra identifikuojamas ir liet. (*pa-*)*liū-* bei nustatomas jo santykis su lietuvių kalbos pylimo-liejimo veiksmožodžiu *liėti* (praes. *-ja, lėja, praet. lėjo, lėjo*).

Hetitų kalboje šis veiksmožodis priklauso aktyvinei *-hi* asmenuotei: 1 p. sing. praes. *lahu-hhi*, 2 p. sing. *lahu-tti*, 3 p. sing. *lahu-i*, medial. *lahu_{ya}-ri, lahu_{yatta}-ri*, 3 p. plur. praes. *lahu_y-anzi*¹³. Tai atematinė paradigma – galūnės *-hhi, -tti, -i* jungiamos tiesiog prie šakninės morfemos *lahu-*. Hetitų kalbos prezenso galūnės *-hhi, -tti, -i* monoftongizacijos keliu (*ei > i*) yra išriedėjusios iš fleksijos 1 p. sing. **h₂e-i*, 2 p. sing. **-th₂e-i*, 3 p. sing. **-e-i*, kuri buvo būdinga medialinei diatezei. Priklausymas rūšiai (diatezei), kaip matyti, žymimas specialiomis skiriamosiomis dalelytėmis, prie formų dedamomis – **-i* aktyvinei rūšiai, **-ri* medialinei. Medialinei rūšiai ir pasyvinei rūšiai reikšti hetitų kalboje, kaip ir kitose ide. kalbose, vartojamos tos pačios formos, todėl hetitų kalboje randame tokias vienaskaitos trečiojo asmens formas:

žodžių daryba. V., 1943. P. 108, 327, 329.

⁸ Fraenkel E. LEW. P. 382–383.

⁹ Berneker E. Von der Vertretung des idg. **ēu* im baltisch-slavischen Sprachzweig. – IF, 10, 1899. P. 153.

¹⁰ Fraenkel E. LEW. P. 383.

¹¹ Skardžius P. Lietuvių kalbos žodžių daryba. P. 333.

¹² Pvz. Ernout-Meillet žodyne pasakyta, kad jiems negalima atstatyti tikslios ide. formos, žr. Ernout A. et Meillet A. Dictionnaire étymologique de la langue latine, quatrième édition. Paris, 1959. P. 346.

¹³ Friedrich J. Hethitisches Wörterbuch. Heidelberg, 1952. P. 125.

”lietis, tekėti; (iš)lieti,
(iš)pilti, (iš)tuštinti”

lahui,

lahu_uai:

”būti liejamam, pila-
-mam”

lahu_ua(-ri), praes.,

lahu_uatta(-ri), praes., *lahutta(-t)*, praet.

Ide. trumpasis balsis *o* hetitų kalboje yra virtęs *a*, ir lotynų kalbos *ou* perėjęs į *av*¹⁴. Šios šaknies vokalizmas *o* paliudytas graikų kalboje: *λούω, λούομαι*. Hetitų kalbos duomenys verčia manyti šią šaknį turėjus laringalą, tačiau jo pobūdį nustatyti nelengva. Teoriškai galimos trys prielaidos: **loh₂-u-*, **loh₃-u-* ir **leh₃-u-*, kadangi prieš *h₃* balsis *e* nuspalvintas ligi *o*. Bet nagrinėjamos šaknies balsis *o* greičiausiai nėra fonetinės kilmės (žr. žemiau). Nežiūrint to, dažnesnis *lahu-* (bet ne *lahhu-* su geminata *hh*) rašymas hetitų tekstuose verčia postuluoti *h₃*. Šiai šakniai atstatyti pirminį vokalizmą *e* reikalauja senųjų prezensų morfologinė struktūra: apibendrintas šaknies vokalizmas *e*, pastovus žodžio pradžios kirtis, atematinė, iš kilmės medialinė fleksija. Tokio prezenso tipo pavyzdį duoda veiksmažodis **k₂ei-* ”gulėti”: ide. **k₂ei-e(i)* (s.i. *sáye* ”guli”), ide. **k₂ei-to(i)* [s.i. *séte*, av. *saete*, gr. *κείται*, het. *kitta(-ri/-t)*], ide. **k₂ei-e-to(i)* (s.i. *sáyate* ”guli”).

Lygiai tokios struktūros formas hetitų kalba liudija veiksmažodžio **leh₃-u-* mediumui (pasyvui): **leh₃u-e/o* – *lahu-_ua(ri)*, praes.; **leh₃u-to* – *lahutta(-t)*, praet.; **leh₃u-e-to* – *lehu-_uatta(-ri)*, praes. Forma **leh₃u-e/o* turi pačią seniausią medialinę galūnę, tą pačią kaip ir lietuvių kalbos esamojo laiko 3-iojo asmens (*mēt-a, kās-a*). Forma **leh₃-u-to* turi tą pačią galūnę *-*o*, tačiau dėl besiformuojančio aktyvo (3 p. sing. praes. *-*t(i)*) įtakos perdirbtą į *-*to* tokiu pat būdu, kaip pvz. gr. *μαι* (praes.) ir toh. B -*mai* (praet.) yra sudėtos iš aktyvinės *-*m* ir medialinės *-*h₂e-i*¹⁵. Medialinėms formoms įgyjant aktyvinę reikšmę, kyla reikalas tas galūnes formaliai paryškinti kaip medialinės rūšies rodiklius. Dėl to ne tik *-*o* perdirbama į *-*to*, bet ir pirminė galūnė *-*e/o* sujungiama su *-*to*, ką ir turi trečioji forma **leh₃u-e-to*¹⁶. Taip susidaro vadinamoji ”tematinė” fleksija – medialinė (*-*e-to*) ir aktyvinė (*-*e-ti*).

Iš šių trijų pagrindinių hetitų kalboje paliudytų formų nesunkiai galima išvesti visas kitų ide. kalbų formas. Lot. *lavitur* sutampa su het. *lahu_uattar-i*, bet gr. *λούεται* jau turi pridėtą kitą dalelytę. Forma **leh₃u-to* gali sudaryti graikų kalbos pasyvo *λοῦται* (jeigu čia nėra kontrahuotas šaknies vokalizmas ir tematinis balsis), taip pat perfekto *λέ-λουμαι* pamatą. Pati archaiškiausia forma, kaip minėta, yra **leh₃u-e*, transformuota į aktyvą dėl recharakterizavimo mediumo, kuris pats atsinaujino veikiamas aktyvo. Formuojantis laiko kategorijai (praesens – praeteritum), ši archainė forma duoda vadinamąjį tematinį prezensą su dviem atmainom, paliudytom graikų ir lotynų kalbose: gr. *λούει, λόθει* ”jis maudo, mazgoja”, sutampantį su het. *lahui* < **leh₃u-ei*, ir lot. *lavit* ”jis plauna, mazgoja” < **leh₃ue-ti*, bet su

¹⁴K r o n a s s e r H. Vergleichende Laut- und Formenlehre des Hethitischen. Heidelberg, 1956. P. 41. M e i l l e t A. et V e n d r y e s J. Traité de grammaire comparée des langues classiques, 4 édition. Paris, 1968. P. 112.

¹⁵W a t k i n s C. Indogermanische Grammatik. Bd. 3: Formenlehre. T. 1: Geschichte der indogermanischen Verbalflexion. Heidelberg, 1969. P. 50, 129, 192–193.

¹⁶B a d e r F. Authour de myc. *re-wo-to-ro-ko-wo*: la racine **le₃-u-* ”se deverser, verser”. – Tractata mycenaica. Proceedings of the eighth international colloquium on Mycenaean studies, held in Ohrid, 15–20 Sept. 1985. Skopje, 1987. P. 37.

viena tematinės struktūros 1 p. sing. praes. forma: $*-o-h_2e/o>*-ō$ (gr. λούω, lot. lavō).

Nuo šakninės formos $*leh_3u-e/o$ reikia skirti vedinį su laiką žyminčia priesaga $-ā$. Priesagos $-ā$ prezentinių formų fleksija gali būti dvejopa: arba gr. ὀρᾶ "žiūri" <-'αει tipo, arba lot. ama-t "myli" tipo. Ide. $*le_3u-ā$ paliudytas abejaip: pirmojo tipo yra het. lahuyai "pila, lieja" (kaip lahui); antrojo tipo yra lot. lavāre "maudyti" (3 p. sing. praes. lava-t)¹⁷. Keltų kalbose šis kamienas išlaikytas vedinio – įrankio pavadinimo airių lóathar, lóthur "dubuo, vamzdis, latakas" < $*louā-tro-$.

Vadinasi, $*leh_3u-e/o$ sudaro tokių prezentinių formų pamatą: 1) medialinių het. lahuy-a-ttari, lot. lavitur, gr. λούεται, kilusių iš paliudytos formos het. lahuyā(-ri), fleksiją atnaujinant į $*-e-to$ (šalia $*-to$ hetitų kalbos preterito formoje lahutta-t); 2) aktyvinių, tiek atematinių kaip het. lahu-i, tiek tematinių kaip gr. λούει, lot. lavit, tiek ir dviprasmiškų kaip umbrų VUTU "lavito" < $*lovetōd$, kilusių iš seniausio medio.

Lot. lavō, -ere reiškia "plauti, mazgoti, maudyti", gr. λούω – "maudyti, (kūną) mazgoti", medial. λούομαι "maudyti, mazgoti, prausti", o hetitų kalbos veiksmažodžio lahu- reikšmė yra ir "lietis, piltis, išsiliesti", ir "(iš)lietis, (iš)piltis, (iš)tuštinti (pvz. indą)". Vadinasi, hetitų kalboje paliudytos dvi šio veiksmažodžio reikšmės rūšys, būtent: vidinė, savaiminė rūšis "lietis, piltis, tekėti (užtvindant, apsemiant)", kai veikėjas yra vanduo (jūra, upė, šaltinis); išorinė, darybinė rūšis¹⁸ "pilti, lieti (skysčius); (iš)pilti, (iš)lietis, (iš)tuštinti (indus)", kai veiksmas yra žmogaus atliekamas. Pirminė nagrinėjamojo veiksmažodžio reikšmė "lietis, piltis, tekėti (užtvindant, apsemiant)" kitose ide. kalbose (graikų, lotynų) išnyko. Taip atsitiko todėl, kad ši šaknis buvo specializuota ap-, nusiplovimo (iš pradžių upėse ir šaltiniuose) veiksmui – taip pat ritualiniam – žymėti. Dėl šios priežasties pirminė semantinė opozicija v i d i n ė, s a v a i m i n ė r ū š i s ("lietis, piltis, tekėti užtvindant, apsemiant") // i š o r i n ė, d a r y b i n ė r ū š y s ("pilti, lieti") buvo transformuota į sememos "pilti, lieti vandenį ap-, nusiplaunant" opoziciją v i d i n ė r ū š y s ["pilti, lieti vandenį sau, ant savęs" = "maudyti, mazgoti, prausti", gr. λούομαι, lot. lavāre] // i š o r i n ė r ū š y s ["pilti, lieti vandenį kitam, ant kito" = "maudyti, mazgoti, prausti", gr. λούω, lot. lavere]¹⁹.

Savaiminė nagrinėjamojo veiksmažodžio reikšmė matyti iš tokio hetitų kalbos teksto: [arun]an tarmāmi nu appa natta la-a-hu-i "Aš sutvirtinu jūrą, kad ji atgal nesilietu"; arunašša la-a-hu-ya-i "Ir jūra išsilies"; karaiz la-a-h[u-i] "Potvynis išsilies (nugriaus namus ir nuneš juos į jūrą)"²⁰. Šiame kontekste tampa aiški pirminė prasmė ir mūsų vandvardžių, ežerų vardų At-lavas Pavandenė²¹, Laujā Merkinė ir Lavỹsas Varena²², siejamų su lot. lavō, gr. λούω. Pirmasis būtų galūnės -as vedinys iš veiksmažodinės formos $*at-lou-$ "atsi-, išsiliesti" (<ide. $*loHu-$, laringalui tarp balsių dėsningai iškritus). Iš jos arba iš būdvardžio $*lavas$ "kuris išsilieja" su priesaga -ysas gali būti pasidarytas Lavỹsas [kaip pvz. Dubỹsas – iš dũbti (dũmba) ar dũbũs].

¹⁷Bader F. Op. cit. P. 39.

¹⁸Dėl tokio rūšies supratimo žr. Jablonskis J. Rinktiniai raštai. T. 1. V., 1957. P. 296–298.

¹⁹Bader F. Op. cit. P. 30, 35.

²⁰Bader F. Op. cit. P. 30.

²¹Buga K. RR, I. P. 529.

²²Vanagas A. Lietuvių hidronimų etimologijos žodynas. V., 1981. P. 182.

Be baltų kalbų, šios šaknies upių vardų, atspindinčių pirminę šaknies reikšmę "lietis, piltis, tekėti užtvindant, apsemiant", randame keltų (*Lutra*, dabar *Lauter*), graikų (*Λουσοί*) ir lotynų kalbose: *Lautulae* Lacijumo miesto vardas, taip pat vietos Romoje, taip pavadintos "ab lavando, quod ibi ad Ianum geminum aquae caldae ferunt"²³. Keltų kalbos dar ir tuo svarbios, kad jos turi iš šios šaknies pasidarytų lietaus pavadinimų: s. air. *lochasaír* (**louo-*), kimrų *gwlaw*, kornų *glau* "lietus"²⁴. Kad kilme jie siejasi su šaknimi **loh₃u-* "lieti, pilti", patvirtina analoginis reikšmių ryšys pvz. baltų kalbose: liet. *lietus*, lat. *liētus*: liet. *liėti*, lat. *liēt*. Iš keltų kalbų duomenų matyti, kad šaknies **loh₃u-* vediniai pačiose baltų kalbose yra *liūtis*, *pa-liūtis*, *paliūtė* "ilgas lietus, lietingas laikas". Tad baltų kalbų duomenys žymiai paryškina tą kontekstą, kur šios šaknies vediniai vartojami kalbant apie potvynį, tvaną. Reikšmė "lietis, piltis, tekėti užtvindant, apsemiant", kaip minėta, geriausiai paliudyta hetitų kalboje. Lotynų kalboje išsiliejimo, patvinimo, potvynio ir maudymo(si), prausimo(si) reikšmės eina kartu daugelyje priesagų *-iēs* ir *-iō* vedinių: *ēluviēs* "vandens išsiliejimas, potvynis", *alluviō* "t.p." ir kt. Ypač svarbūs atrodo vediniai *abluvium* ir *diluvium*, kuriuos, potvynį žyminančius, priešdėlinės darybos atžvilgiu galima lyginti su liet. *At-lavas* ir *pa-liūtis*, *pa-liūtė*, o jų šakninę morfemą **-loujo-* – su liet. *Laujà*. Lot. *diluvium* savo raštuose vartoja Mela ir Apulejus, atpasakodami padavimą apie Deukalioną, Prometėjo sūnų, vienintelį su žmona Pyrrha išsigelbėjusį dėžėje nuo tvano. Visa tai galvoje turėdami, kartu su F. Bader galime paklausti, ar tokiais atvejais nekalbame apie "tvaninius lietus" – ne disons-nous pas encore "des pluies diluviennes"?²⁵.

Liet. *liūtis*, *pa-liūtis* ir *liūtas* "liūtingas, lietingas" susidarymo lietuvių kalbos medžiaga paaiškinti negalima – jie yra tolimų laikų vediniai. Hetitų kalboje paliudyta esamojo laiko forma *li-lhu₃ai-* "pilti, lieti" su reduplikacija ir prezentine priesaga *-ā*, bet nulinio balsių kaitos laipsnio šakniai **lHu-*. F. Bader naujai interpretuoja neaiškios struktūros ir darybos lotynų kalbos perfekto formą *lāvi* (kaip manoma, iš **lau-vi*), teigdama jos fonetinę kilmę: sonanto ir laringalo junginys **lh₃ davé lā*²⁶, kaip pvz. lot. *strātus* "paklotas, ištiestas" yra iš **strh₃-to-* (plg. gr. *στρωτός*, ved. *stīrná-*). Tad lot. *lāvi* taip pat atspindėtų nulinio balsių kaitos laipsnio šaknį **lh₃u-*. Ši forma ir galėjo sudaryti tą pamatą, ant kurio atsirado lietuvių kalbos liūties pavadinimai.

Priesagos *-ti-* vedinius – kokie *liūtis*, *pa-liūtis* ir yra – daugiausia sudaro iš veiksmažodžių pasidaryti moteriškosios giminės abstraktai, bet daugelis jų yra įgiję ir konkrečią reikšmę²⁷. Šalia *-ti-* (*pa-liūtis*) vartojami ir priesagos *-té* dariniai (*pa-liūtė*)²⁸. Su priesaga *-to-* nuo seniausių laikų buvo daromi veiksmažodiniai vardažodžiai, ypač būdvardžiai, ir daugelis jų yra turėję nykstantį šaknies balsių kaitos laipsnį²⁹. Toks ir yra liet. *liūtas* "liūtingas, lietingas" (: *liūtas ruduo*, *liūta vasara*) LKŽ VII 629. Liet. *liūtis*, *liūtas* ir galėjo susidaryti prie šaknies

²³Bader F. Op. cit., p. 34.

²⁴Pokorny J. IEW. P. 692.

²⁵Bader F. Op. cit. P. 34.

²⁶Bader F. Op. Cit. P. 39.

²⁷Skardžius P. Lietuvių kalbos žodžių daryba. P. 326–327.

²⁸Skardžius P. Op. cit. P. 328–329.

²⁹Ambrazas V. Lietuvių kalbos dalyvių istorinė sintaksė. V., 1979. P. 53 tt.

**lh₃u-* "lietis, tekėti (užplūstant, apsemiant)" pridėjus priesagas *-ti-* ir *-to-*. Liet. *pa-liūtis* numato pamatinę formą **(a)pa-lh₃u-*, sutampančią su lot. *ab-luō*, gr. *απο-λούω*, het. *ap-pa(n) lahu-*. Iš jos *pa-liūtis* ir galėjo būti pasidarytas, kaip sakysim, *pa-liétė* "ilgai trunkantis lietus, paliūtė, lietingi orai" yra kilęs iš *pa-liėti* (refl.) pradėti tekėti, pasipilti; (refl.) išsilieti, patvinti". Laringalo ir balsio *u* kontrakcijos rezultatas galėjo būti ilgasis balsis *ū*, nes yra galima, kad trumpąjį balsį pailgino ir prieš jį ėjęs laringalas³⁰. Tad dėsninga fonetinė raida lietuvių kalboje turėjo duoti **lūt-<* ide. **lh₃u-* ir **pa-lūt-<*ide. **(a)pa-lh₃u-*, bet iš tikrųjų dabar turime žodžius su palatalizuotu šaknies pradžios priebalsiu. Palatalizuoti priebalsiai prieš užpakalinės eilės balsius yra atsiradę iš junginių su *j*, pastarajam išnykus³¹.

Kaip minėta, visos ide. kalbos, kur šaknis **loHu-* paliudyta, rodo jos vokalizmą *ou<*oHu-*. Todėl mįslingai atrodo Mikėnų graikų duomenys, turintys šaknyje *eu*: *re-wo-te-re-jo<*λεφοτρειο* ir *re-wo-to-ro-ko-wo*. Pastarasis atitinka gr. *λοετροχόοι* "vandenį maudymuisi pilančios". Protoide. šaknies **leh₃u-* raidoje matant tik fonetinę pusę (**leh₃u->*loHu->*lou-*), Mikėnų gr. *re-wo-to-ro-<*λεφοτρο-* šalia gr. *λοετρο-* būtų nesusipratimas. Tokios Mikėnų gr. formos atsiradimą F. Bader aiškina liūto pavadinimo (*re-wo-te-jo-*) interferencija: bronzos amžiuje liūto ornamentas buvęs vartojamas dekoruojant, be kita ko, indus (vazas), iš kurių vanduo maudymuisi būdavo pilamas, ir dėl to **ro-wo-* ir galėjęs būti pakeistas į *re-wo*³².

Be minėtų Mikėnų graikų kalbos duomenų, vokalizmą *eu* dar randame užkonservuotą lietuvių kalbos veiksmažodyje *liaūkti (-ia)* "gausiai tekėti, bėgti, žliaukti..."³³. Atitinkamas bendrašaknis vardažodis yra *liaukà* "organas, gaminantis organizmui naudingas medžiagas arba šalinantis žalingus produktus (glandula); srovė..."³⁴, iš kurio su priesaga *-ava* yra kilęs upės vardas *Liaukavà* Baisogala (kaip pvz. liet. *salà* : *sal-avà*; liet. *kíelė* : lat. *ciēl-ava*)³⁵, rodantis nemažą šių leksemų senumą. Vadinas, nagrinėjamosios šaknies vokalizmas *eu* paliudytas ide. kalbinio arealo periferijoje – pietuose (Peloponese ir Kretoje) ir šiaurėje (Pabaltijyje), ir ši aplinkybė leidžia spręsti apie jo archaiškumą. Todėl, kaip minėta, reikia pripažinti, kad šaknies **leh₃u-* pirminis vokalizmas buvo *e*. Su tuo sutiktų ir formų het. *le-lhuu_{ai}-* (šalia *li-lhuu_{ai}-*) "pilti, lieti" ir gr. *λε-λούμενος* "nuplautas" (part. perf.) reduplikacija su *e*, šaknies balsį dažniausiai pakartojanti. Hetitų kalbos formos *lahu-* šaknies balsį *a<*ide. *o* galima aiškinti ne laringalo poveikiu, bet morfonologinėmis priežastimis³⁶: vokalizmą *a<*ide. *o* turi *-hi* asmenuotės veiksmažodžių vienaskaitos formos šalia daugiskaitos formų vokalizmo *e* (plg. *šakhi*, *šaggahhi* "aš žinau", *šakti* "tu žinai", *šakki* "jis žino", bet *šekueni* "mes žinome", *šekteni* "jūs žinote", *šekkanzi* "jie žino"). Ide. forma **leh₃u-*, laringalui tarp balsių dėsningai iškritus, davė Mikėnų graikų **leu->rewo-*, lietuvių **leu-k-*

³⁰Иванов Вяч. Вс. Общеиндоевропейская, праславянская и анатолийская языковые системы. М., 1965.

С. 11 и след.

³¹Stang Chr. S. Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen. Oslo etc., 1966. P. 101–102.

³²Bader F. Op. cit. P. 40.

³³Aut. Baltų kalbų struktūrų bendrybės ir jų kilmė. V., 1987. P. 137.

³⁴Fraenkel E. LEW. P. 361; LKK, X, 1968. P. 69.

³⁵Nepagristai Vanagas A. Op. cit. P. 188.

³⁶Иванов Вяч. Вс. Указ. соч. С. 107.

(su šaknies išplėtimu *-k-*), o jos apofoninis variantas **loh₃u->*lou-* sudarė pamatą atsirasti het. *lahu-hhi*, gr. *λοῦω*, lot. *lavō* ir arm. *loganam* "aš maudausi".

Iš šaknies vokalizmo *eu* kamieno **leu(k)-*, baltų kalbose fonetiškai pasikeitusio į **liu(k)-*, lekšemos *liūtis*, *pa-liūtis*, *liūtas* ir bus gavusios savo palatalizuotąjį šaknies pradžios priebalsį³⁷. Prieš *iau* < *eu* atsiradęs palatalizuotas priebalsis [pvz. *čiaūpti (-ia)* "verti, daryti (lūpas, burną); gniaužti, čiupti..." < **teup-*] išstūmė kietąjį priebalsį, buvusį prieš balsių kaitos laipsnį *u* bendrašakniuose kamienuose [plg. *už-tūpti (-tūmpa)* "netikėtai užtikti, užklupti"], – taip galėjo atsirasti naujesnės lytys su palatalizuotu priebalsiu prieš *u* [*čiūpti (čiuūmpa)* "griebti, stverti; netikėtai užtikti, užklupti..."]³⁸.

Tuo, kas pasakyta, šaknies **leh₃u-* "lietis, tekėti (užtvindant, apsemiant); lieti, pilti" istorija toli gražu nesibaigia. Hetitų kalbos tekstuose paliudyta formų, neturinčių elemento *-u-*: 2 p. sing. imperat. *lah* "liek, pilk" yra grynas kamienas, atliekantis imperatyvo funkciją. Tai rodo, kad *-u-* čia yra priesaga arba šaknies išplėtimas, o pati šaknis yra *lah*³⁹. Hetitų kalboje yra ir daugiau veiksmažodinių šaknų, kurių vienos paradigmos formos elementą *-u-* turi, o kitos jo neturi⁴⁰, plg. 3 p. sing. praes. *arri/arrari* ir *arruizzi* "jis mazgoja"; *tarahzi* ir *taruhzi/tarhuzi* "jis nugali, įveikia". Tokiu būdu vieno šalia kito esama dviejų skirtingų kamienu: *arra-* ir *arru-* "mazgoti", *tarh-* ir *tarhu-* "įveikti, nugalėti", *lah-* ir *lahu-* "lietis, tekėti...". Ši aplinkybė ir įgalina iš pastarosios šaknies taip pat kildinti baltoslaviskąjį lijimo/liejimo veiksmažodį liet. *lýti (lýja)*, lat. *līt* (praes. *līstu, līju*, praet. *līju*), liet. *liėti* (praes. *lieja, liēna, lēja*, praet. *liejo, lėjo*), lat. *liēt. (leju, lēju)* "pilti, lieti", pr. *is-liūns /iz-līvuns/* "išliejęs", *pra-lieiton, pro-lieiton, pro-leiton* "pralietas", *pa-lletan* "palietas", s.sl. *lějo, liti* ir *lijō, lijati*, patikimesnės etimologijos dar neturintį⁴¹. Tokios lietuvių kalbos formos kaip praes. *lieja*, praet. *liejo* yra naujadarai – jos atsirado iš bendraties *liėti*, ir reguliari paradigma yra praes. *lēja*, praet. *lėjo*, sutampanti su lat. *leju, lēju*.

Dėl struktūrinės analogijos su **leh₃-u-* protoide. šaknis **leh₃-* galėjo būti dalyje ide. dialektų išplėsta ir elementu *-i-*. Iš šaknies **leh₃i-* pasidaryta prezenso forma **leh₃i-e/o*, laringalui tarp balsių iškritus, davė liet. *lēja*, lat. *leju*. Kadangi baltų kalbose daugeliu atvejų preterito ir infinityvo kamienai sutampa, infinityvo formoje **leh₃i-t(e)i* atsidūręs prieš priebalsį laringalas nykdamas galėjo pailginti prieš jįėjusi balsį **[leh₃i-t(e)i>*lēi-t(e)i]*. Liet. *lėjo*, lat. *lēju* akūtas kaip tik ir numato ilgojo balsio laringalinę kilmę. Forma **lēi-* drauge funkcionavo ir kaip preterito kamienas (**lēi-ā>lėjo*, lat. *lēja*).

Gali pasirodyti, kad tokio aiškinimo patikimumą mažina ta aplinkybė, jog protoide. šaknies ir kamieno struktūra negalėjo išlikti ligi to laiko, kai formavosi šis baltoslaviskasis veiksmažodis. Reikia pasakyti, kad pati šaknis **lēi-<*leh₃-i-* susidarė daug anksčiau ne-

³⁷ Tokią *l'* atsiradimo galimybę numatė dar E. Fraenkelis (žr. F r a e n k e l E. LEW. P. 383.)

³⁸ Plg. LKK, X, 1968. P. 72.

³⁹ И в а н о в Вяч. Вс. Указ. соч. С. 106.

⁴⁰ К г о н а с с е r H. Etymologie der Hethitischen Sprache. Bd. 1. Wiesbaden, 1966. P. 525.

⁴¹ Siejimas su ide. šaknimi **lei-* "glitus, gleivėtas, slidus; slysti..." (P o k o r n y J. IEW, p. 664) visiškai pagrįstai E. Fraenkeli (LEW, p. 368) atmetas. Tvirtesnio pamato neturi nė O. Trubačiovo hipotezė – kildinimas iš ide. permissyvo **le(i)-* "lai, tegu" (ЭССЯ, 1988. 15. № 159).

gu seniausiųjų baltų ir slavų kalbų kontaktų epocha. Taip manyti galima štai dėl ko: su baltoslaviskuoju lijimo/liejimo veiksmažodžiu mokslinėje literatūroje jau seniai siejami gr. *λείβω* "lašinti, pilti, lieti (taip pat gėrimo auką)" ir lot. *libō, -āre*⁴². Tai vienas pagrindinių aukojamojo nupylimo, arba gėrimo aukos (*libatio*), veiksmažodžių. Lotynų kalbos veiksmažodžio reikšmės labai išsišakojusios, bet pamatine laikoma "truputį, lašas po lašo lieti, lašinti", šalia kurios galėjusi būti ir reikšmė "truputį ko nors (pa-, nu-)imti". Iš pastarosios vedamos visos likusios lotynų kalbos veiksmažodžio reikšmės, būtent: "imti medų (apie bites kalbant)", "mažinti, silpninti", "mėginti, ragauti", "lengvai ką liesti (pvz., per pietus ar puotoje imti truputį valgių ar gėrimų)"⁴³. Šie graikų ir lotynų kalbų veiksmažodžiai ir gali slėpti pirminę šaknį **lēi- < *leh₃-i-* (su vėliau pridėtu šaknies galo *-b-*). Ide. ilgumai kitose ide. kalbose prieš priebalsį sutrumpėjo, baltų (iš dalies ir slavų) kalbose jų refleksas yra akūtinė intonacija.

Ta proga prisimintinas dar latvių kalbos veiksmažodis *liēbt (-bju, -bu)* "bėgti", kuri, pripažįstant jo pirminę reikšmę buvus "piltis, lietis; lašėti", istoriškai tapatinti su minėtais graikų ir lotynų kalbų veiksmažodžiais gal ir būtų per drąsu, bet skirti jį lat. *liēt*, liet. *liėti* šakniai galima ryžtis. Šaknies galo priebalsį *-b-* jis galėjo gauti pagal lat. *diēbt* "greitai vykti, bėgti". Semantinę pusę paaiškintų tas, kad reikšmės "lietis, tekėti; lašėti" ir "(greitai) eiti, vykti, bėgti" pasirodo vieno žodžio turinyje, taigi jos gali būti giminingos, plg. pvz. *tekėti (tēka)* "judėti srove, bėgti, plūsti; lietis, lašėti, varvėti; greitai eiti, bėgti skubėti..."; lat. *teĉet (-ku, -cēju)* "tekėti, plūsti, lietis; (smulkiomis žingsniais) bėgti"; liet. *pilti (-a, -ia)* "daryti, kad lietuš, bėgtų...; greitai, smarkiai eiti, bėgti, važiuoti..." šalia lat. *pilt (-stu)* "lašėti, varvėti"; ang. *trickle* "lašėti, varvėti; judėti, vykti lėtai, žingsnis po žingsnio"⁴⁴.

THE PROTOIDE. ROOT **leh₃-* "flow, stream, pour..." IN BALTIC (LITH. *liūtis* "heavy shower, downpour" AND *lietus* "rain")

Summary

The relationship of Lith. *liūtis/liūtis* "heavy shower, downpour" and *lietus* "rain", as has been suggested by P. Skardžius, may be understood only in the Protoindoeuropean prospect. Hit. *lahui* "it flows, streams, pours...", Gr. *λούει* "he bathes, washes" and Lat. *lavit* "id." seem to have the apophonic *o* and their protoform should be reconstructed as **leh₃-e/o*, as proposed by F. Bader. Its root vocalism *e* is attested in Mycenaean Gr. *re-wo-te-re-jo* and Lith. *liaukti (-ia)* "flow, stream" < **leu(k)-*. Lith. *liūtis/liūtis* with suffix *-ti-* rests on the allomorph **lh₃-* of this protoIE. root, attested, for instance, in Hit. *li-lhuyai-*, *le-lhuyai-* and possibly in Lat. perfect *lāvi*, if from **lh₃-ai*. A verbal form **(a)pa-lh₃-* [cf. Lat. *ab-luō*, Gr. *ἀπο-λούω*, Hit. *appa(n) lahhu-*] might have served as a basis for derivatives Lith. *pa-liūtis*, *pa-liūtė* "long and heavy rain, a period of rains". The palatalized *l' < *l̥j* of *liūtis*, *pa-liūtis* and *pa-liūtė* attaches to the vocalism *e* form **leh₃- > *leu(k)- > *liau(k)-*.

With respect to their prefixal derivation the lake name Lith. *At-lavas* and Lat. *ab-luvium*, *dī-luvium* etc. "effusion, overflow, inundation, deluge" may be also compared and their root morpheme **-loujo-* with the lake name Lith. *Laujā* identified. Due to structural analogy (**leh₃-u-*) there might have existed a parallel form **leh₃-i-*, conserved in Lith. *liėti* (praes. *lieja*, *lėja*, praet. *liejo*, *lėjo*) "pour" and Latv. *liēt* (praes. *leju*, praet. *lēju*) "id.", from which Lith. *lietus* "rain", Latv. *liētus* "id." are derived with suffix *-tu-*.

⁴² F r i s k H. Griechisches etymologisches Wörterbuch. Bd. 2. Heidelberg, 1970. P. 96-97; W a l d e A. Lateinisches etymologisches Wörterbuch. 3., neubearb. Aufl. von J. B. Hofmann. Bd. 1. Heideberg, 1938. P. 794.

⁴³ B e n v e n i s t e E. Indo-European Language and Society. London, 1973. P. 476-480.

⁴⁴ M o r r i s W. (Ed.) The American Heritage Dictionary of the English Language. Boston etc., 1969. P. 1370.